

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

International Multilingual Research Journal

vidyawartaTM

Issue-14, Vol-10, April to June 2016

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

www.vidyawarta.com

18) भारतीय संघराज्य व्यवस्थेचे बदलते स्वरूप प्रा.डॉ.लक्ष्मण रत्नाकर बाबुराव, देगलूर.	101
19) म. ज्योतीबा फुले यांचा समतावादी सामाजिक दृष्टीकोन : डॉ. भुपेश चिकटे, चामोर्शी जि. गडचिरोली.	104
20) वसमत तालुक्यातीलहळद उत्पादन सौ. खंदारे सिंधु परसराम, जि. परभणी	107
21) उत्पादकता वाढीतील कामगार शिक्षणाची भूमिका डॉ.पी. एम. कडुकर	109
22) केंद्र-राज्य संबंध : दशा व दिशा डॉ.लक्ष्मण रत्नाकर बाबुराव, देगलूर.	112
23) मराठीतील दलितस्त्रियांच्या आत्मकथनातील स्त्रीशक्तीचे दर्शन डॉ. सुनिता उम्रस्कर, तिसवाडी, गोवा	118
24) आदिवासीचे आत्मभान जागविणारे कुसूम अलाम यांचे 'रान आसवांचे तळे' प्रा.डॉ.श्याम मोहरकर, चंद्रपूर	123
25) भारताच्या पहिल्या महिला राष्ट्रपती श्रीमती प्रतिभा देवीसिंह पाटील... प्राचार्य डॉ. ऐ. आर. म्हळसने, श्री. विष्णु बाळकृष्ण वहाडुळे	127
26) भटक्या विमुक्तांचे साहित्य : चिंता आणि चिंतन प्रा. गोरे सरला वासुदेव, डॉ. व्ही.एन. पाटील	133
27) शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाचे संघटन प्रा. एस. एस. उघडे, मंचर पुणे	136
28) पश्चिम महाराष्ट्र आणि मराठवाडा विभागाची पार्श्वभूमी प्रा.सावंत एस.डी. गडहिंग्लज जि.कोल्हापूर	140
29) संयुक्त महाराष्ट्राच्या लढ्यातील शाहिर -शाहिर अमर शेख व्यक्ती आणि कर्तृत्व प्रशांत रामराव सातपुते, वर्धा	143
30) नांदेड जिल्ह्यातील कृषि कर्जाच्या वसूली व थकबाकीची प्रवृत्ती, कारणे आणि परिणाम के.पी. देशमुख, डॉ. एस.एस. पतंगे जि. हिंगोली	150
31) भारतातील भूमी सुधारणाची वाटचाल प्रा. डॉ. जे.व्ही. गायकवाड, अमरावती	153
32) बीड जिल्ह्यातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या शेती जोडधंद्याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा. यादव घोडके ता. पाटोदा जि. बीड.	158
33) विद्यार्थियों में मानसिक स्वास्थ्य तथा सांवेगिक बुद्धि का अध्ययन Dr. Ved Prakash Rawat, Anamika Singh, Varanasi	162
34) काँग्रेस के उदारवादी तथा उग्रवादी नेताओं और क्रान्तिकारियों की नीतियाँ डा० (श्रीमती) रचना सिंह, देहरादून	172

केंद्र-राज्य संबंध : दशा व दिशा

डॉ. लक्ष्मण रत्नाकर बाबुराव
पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर.

प्रस्तावना :

भारतीय संघराज्याचे स्वरूप, त्याची कार्यप्रणाली आणि राजकीय स्थितीच्या आधारावर केंद्र-राज्य संबंधात होणारे बदल राजकीय विश्लेषक-समालोचकांसाठी नेहमीच एक अभ्यासाचा विषय राहिला आहे. आजही संघात्मक व्यवस्थे अंतर्गत केंद्र सरकारची सर्वोच्चता आणि राज्याच्या स्वायत्ततेचा प्रश्न भारतीय राजकारणातील एक ज्वलंत मुद्दा बनला आहे. आघाडी शासनाच्या काळात केंद्र-राज्य संबंधात नवर्नावन प्रवृत्तीचा उदय झाला. त्या सर्व संघराज्याच्या शास्त्राशुद्ध व्याख्या व संकल्पनात्मक आशयाच्या विरुद्ध आहेत. आज केंद्र सरकार बहुमतात असूनही विवश, मजबूर, धोरणात्मक निर्णय घेण्यात पंगु आणि गुन्हेगारीने ग्रासलेले आहे. तर प्रादेशिक राजकीय पक्ष आणि त्यांच्याद्वारे चालवले जाणारे राज्यशासन मजबूत आहे. राजकीय सौदेबाजीमुळे त्यांच्या सामर्थ्यात अधिक वाढ झाली. राष्ट्रीय हिताला दुय्यम स्थान प्राप्त झाले. वोट बँकेचे राजकरण, प्रादेशिक हित व आकांक्षावर भर, ब्लॅकमेलिंगचे राजकरण, सिध्दांत व भूत्याविहीन राजकारणासोबत सुविधा उपभोगाचे राजकरण, करारात्मक राजकरण ई. समकालीन राजकरणाचे ध्येय आहे. प्रादेशिक पक्षांचे राष्ट्रीय राजकारणातील वाढत्या प्रभुत्वाने केंद्र सरकार व राष्ट्रीय पक्षांना प्रभावहीन बनवले. बज्याच राजकीय विश्लेषकांनी भारतातील या संघराज्यास वास्तविक संघवादाचा उदय मानले. प्रस्तुत लेखात मागील ६ दशकांत केंद्र-राज्याच्या कार्यदेविषयक, प्रशासकीय व आर्थिक संबंधात येणारे चढ-उतार, बदल यांचे व्यापक विश्लेषण केले आहे.

केंद्र-राज्य संबंध हा भारताच्या राजकीय व्यवस्थेतील महत्त्वाचा विषय आहे. या विषयावर विचार करण्यासाठी केंद्र व राज्य पातळीवर अनेक आयोग स्थापन करण्यात आले. राज्यशास्त्र, लोकप्रशासन व अर्थशास्त्रातील अनेक अभ्यासक व प्राध्यापकांनी या विषयावर विविध अंगाने विचार मांडले. बरेच लिखान या विषयावर झाले आहे. भारताच्या शासन व राजकारणावरील कोणतेही पुस्तक

याशिवाय पूर्ण होवू शकत नाही.
समस्यांची उकल :-

वर्तमानात केंद्रात बहुमताचे शासन आहे. त्यामुळे केंद्र सरकार शक्तिशाली बनले असा समज सर्वसामान्य नागरिकांचा आहे. परंतु मागील जवळपास दोन वर्षांच्या काळात या शासनाचा कारभार पाहता त्यास राज्याच्या राजकारणाने बरेच प्रभावीत केल्याचे जाणवते. राजीव गांधीनंतर आताच केंद्रात बहुमताचे शासन आले. या शासनाच्या कामकाजावर केंद्र-राज्य संबंधाचा प्रभाव कसा पडतो ? या पडलेल्या प्रश्नांची उकल करण्याच्या मनिषेने मांडणी करण्यात आली. तसेच स्वातंत्र्यापासून ते मनमोहन सिंगापर्यंतच्या केंद्र-राज्य संबंधांना समजून घेतल्याशिवाय प्रस्तुत समस्येची उकल होणार नाही. त्यामुळे त्याही काळातील घटनांचा आढावा घेतला.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत विषय भारताच्या राजकीय व्यवस्थेची सैद्धांतिक व व्यावहारिक बाजू स्पष्ट करणारा आहे. निरंतर गतीशीलता व बदलती व्यापकता हे या विषयाचे लक्षण आहे. त्यामुळे या विषयाच्या मांडणीस परिपूर्णता यावी म्हणून ऐतिहासिक व विश्लेषणत्मक अभ्यास पध्दतीस ग्रंथालयीन अभ्यासाच्या साह्याने मुर्तरूप दिले.

तथ्य संकलन :-

कोणत्याही विषयाची मांडणी करताना त्याविषयाशी संबंधीत चौफेर साहित्याचा विचार करावा लागतो. त्यात परिपूर्णता येण्यासाठी त्या विषयाशी संबंधीत मूळ गाभ्याला स्पर्श होणे क्रमप्राप्त आहे. त्यामुळे तेथे प्राथमिक व दुय्यम साधन सामुग्रीचा आधार घेवून साधनसामुग्रीचे संकलन करण्यात आले. साधनसामुग्री विषयीची सत्यता तपासून, विषयतज्ञाशी विचार विनिमय करूनच विषयाचा आशय मांडण्याचा प्रयत्न झाला आहे.

उद्दिष्टे :-

- १) केंद्र-राज्य संबंधाविषयी भारतीय संविधानातील तरतूद समजून घेणे.
- २) आघाडी शासनाच्या काळातील केंद्र-राज्य संबंधाचे स्वरूप व समस्यांची उकल करणे.
- ३) मजबूत केंद्र शासनाची आवश्यकता का आहे ? ते तपासणे.

भारतीय संघराज्याचे स्वरूप, कार्यप्रणाली आणि केंद्र राज्य संबंधावर अध्ययन करणारे पाश्चिमात्य राजकीय विश्लेषक ग्रेनविल ऑस्टीन व ए.एच. बर्च यांनी भारतीय संघराज्य व्यवस्थेला सहकारी संघराज्य व्यवस्था या नावाने संबोधले. तर मॉरिस जोन्सनने त्यास सौदेबाजीचे संघराज्य असे नामाभिधान केले. सहकार्य आणि सौदेबाजी केंद्र तथा राज्यांमध्ये होत असते. भारतीय राज्यघटनापण केंद्राचे सार्वभौमत्व आणि राज्य सार्वभौमत्वाच्या संघर्षात समन्वय स्थापित करण्याचा प्रयत्न करते. भारतीय संघराज्याचे मुलभूत तत्व केंद्र आणि

राज्यात सत्तेचे विभाजन करणे आहे. परंतु एक सहकारी संघराज्यात सत्तेच्या विभाजनानंतरही केंद्र आणि राज्यात शेवटी प्रादेशिक सहकार्यावर भर दिला जातो. परंतु असे सहकार्य नेहमी सहकार्य असत नाही. कोणतीही संघराज्य व्यवस्था असा दावा करू शकत नाही की, ती केंद्र-राज्य मतभेदाच्या समस्येपासून पूर्णतः मुक्त आहे. वास्तवतेत संघात्मक व्यवस्थेचा सामंजस्यपूर्ण भावना हा प्रमुख आधार आहे. भारतीय संविधानात कोठेही संघराज्य या शब्दाचा वापर न करता ही भारतास संघराज्य म्हणणे हे स्तुतीपात्र आहे. संघराज्याऐवजी केंद्र-राज्य शब्दाचा चुकीच्या वापरामुळे भारतात संघराज्याच्या संकल्पनेचे अधिक नुकसान झाले. तसेच व्यापक प्रमाणात गैरसमज पसरले. केंद्र आणि संघ हे दोन्ही शब्द निश्चितच वेगवेगळा अर्थ स्पष्ट करतात. केंद्र आणि राज्याचे परस्पर संबंध शरिराचे आपल्या विभिन्न अंगाशी ज्या प्रकारचे संबंध असतात त्याच प्रकारचे आहेत. भारत अमेरिका किंवा इतर संघीय देशांप्रमाणे अविनाशी राज्यांचा विनाशी संघ नसून विनाशी राज्यांचा अविनाशी संघ आहे. त्यामुळेच भारतीय राज्यघटनेत फेडरेशन शब्दाऐवजी युनियन शब्दाचा वापर करण्यात आला. जो राष्ट्रीय एकात्मता आणि अखंडत्वाचे प्रतीक आहे. भारतीय संसदेस राज्यांच्या सीमा बदलण्याचा, विभाजन करण्याचा किंवा नवीन राज्यांची निर्मिती करण्याचा अधिकार आहे. या तत्त्वांचा समावेश असूनही भारतीय कायदेमंडळाचे गाढे अभ्यासक सुभाष काश्यप यांनी भारतीय राज्यघटनेस संघात्मक मानण्यास विरोध केला. त्यांच्या मते, ज्या व्यवस्थेत संसद वाटेल तेंव्हा राज्याचे नाव, सीमा, आकार, व्याप्ती इ. बदलू शकते. त्याचे विभाजन करते. त्यांच्या प्रदेशाचे तुकडे करून शेजारील राज्याला जोडू शकते आणि नकाशा वरून एखाद्या राज्यास पूर्णतः नष्ट करू शकते. जेव्हा पाहिजे तेंव्हा राज्य शासनास बरखास्त करू शकते आणि कोणत्याही राज्याचे शासन सरळ आपल्या हातात घेऊ शकते. अशा घटनात्मक व्यवस्थेला फेडरल म्हणावे का ?

राज्यघटनेतील ११ व्या भागात कलम २४५ ते २५५ मध्ये केंद्र व राज्य संबंधाच्या कायदेविषयक संबंधाची तरतूद आहे. वास्तवतेत भारतीय राज्यघटना संघराज्य होण्याच्या कायदेशीर तरतूदीची पूर्तता करते. लिखित आणि कठोर राज्यघटना, राज्यघटनेचे श्रेष्ठत्व, सत्ता विभाजन, स्वतंत्र आणि निष्पक्ष न्यायालयाची स्थापना इ. सर्व आवश्यक तत्त्व भारतीय राज्यघटनेत आहेत. परंतु स्वातंत्र्याच्यावेळी आणि राज्यघटना निर्माण करताना जी स्थिती होती, त्याकडे पाहता एक मजबूत संघात्मक शासनाच्या स्थापनेचे ध्येय पूर्ण करण्याबाबत घटनाकारात बहुमत होते. जेणेकरून स्वातंत्र्य, एकता, अखंडता आणि सार्वभौमत्व टिकून राहिल. राज्यघटनेमार्फत केंद्र आणि राज्यांत जे सत्ता विभाजन करण्यात आले. त्यावर प्रकाश टाकता स्पष्ट होते

की, केंद्र सरकारला देण्यात आलेले अधिकार अधिक आहेत. तसेच जेवढे महत्त्वपूर्ण विषय आहेत ते सर्व केंद्र सूचीत समाविष्ट करण्यात आले. राज्यशासनाला देण्यात आलेले विषय साधारण आहेत. सिध्दांततः समवती सूचीतील विषयावर कायदे बनवण्याचा अधिकार केंद्र आणि राज्य दोन्ही शासनाला आहे. परंतु वास्तवतेत समवती सूचीही केंद्र शासनाच्या नियंत्रणात आहे. कारण राज्यघटनेनुसार जर समवती सूचीतील एखाद्या विषयावर केंद्र सरकार आणि एखाद्या राज्य शासनाने कायदा बनवला तर केंद्र शासनामार्फत निर्मित कायदाच प्रभावशाली ठरतो. याशिवाय कलम २४९ नुसार जर राज्यसभा २/३ बहुमताने असा प्रस्ताव पारित करत असेल की, राज्य सूचीतील कोणत्याही विषयावर संसदेने कायदा बनवणे राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टीने आवश्यक आहे. तर संसद राज्य सूचीतील कोणत्याही विषयावर कायदा बनवू शकते. या तरतूदीमुळे संसद राज्याच्या अधिकार क्षेत्रात थेट हस्तक्षेप करू शकते. याशिवाय आंतरराष्ट्रीय करार आणि दस्तावेजांना लागू करण्याचा उद्देशाने संसद कोणत्याही विषयावर कायदा बनवू शकते. जरी तो विषय राज्यसूचीतील असला. राज्यघटनेनुसार राज्य कायदेमंडळाद्वारे पास केलेल्या काही विधेयकांना राज्यपाल राष्ट्रपतींच्या मान्यतेसाठी पाठवू शकते. कारण राज्यपाल केंद्र सरकारचा प्रतिनिधी असतो. त्यामुळे तो केंद्रातील सत्तारूढ पक्षाच्या निर्देशानुसार आपल्या नकाराधिकाराचा वापर करून राज्य कायदेमंडळास देण्यात आलेल्या कायदेशीर अधिकारांना वापर करण्यापासून रोखू शकतो.

राज्यघटनेतील ११ व्या भागात कलम २५६ ते २६३ मध्ये प्रशासकीय संबंधाची तरतूद प्रशासकीय क्षेत्रातही केंद्र शासनाचे राज्यावर नियंत्रण असते. प्रत्येक राज्याचा राज्यपाल प्रमुख असतो. त्याची निवड राष्ट्रपतींच्या नावाने प्रत्यक्षत केंद्र सरकार करते. राज्य कायदेमंडळास कोणत्याही स्थितीत राज्यपालास त्याच्या पदावरून हटवण्याचा अधिकार नाही. राज्यपालाच्या अधिकारात विधानसभेची बरखास्ती, स्थगित करण्याचे अधिकार समाविष्ट आहेत तेही कोणतीही अट नसताना. केंद्र शासनात ही स्थिती वेगळी आहे. तेथे राष्ट्रपती आणि संसद एकमेकांस नियंत्रित व संतुलित करतात. एका बाजूने लोकसभा विसर्जित करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. तर दुसऱ्या बाजूने राष्ट्रपतीस महाभियोगाद्वारे हटवण्याचा अधिकार लोकसभेस आहे. ४२ व्या घटनादुरुस्तीने कलम ७४ मध्ये स्पष्ट केले की, राष्ट्रपतीस मंत्रिमंडळाद्वारे देण्यात आलेल्या सत्यास मानणे आवश्यक आहे. परंतु राज्यासाठी असा कोणताही प्रतिबंध लावला नाही. याचा अर्थ राज्यपालास राज्य विधानमंडळ आणि मंत्रिमंडळांच्या नियंत्रणापासून मुक्त ठेवले. जर एखादे राज्य केंद्र सरकारमार्फत दिलेल्या निर्देशाचे पालन करत नसेल तर केंद्र सरकारला अधिकार आहे की, त्या राज्याच्या घटनात्मक व्यवस्था नष्ट झाल्याची घोषणा करणे केंद्र

शासनाचा हा अधिकार अधिक महत्त्वाचा आहे ते कोणत्याही राज्यशासनास सहजपणे आपल्या निदेशानुसार कार्य करण्यास बाध्य करू शकते.

आर्थिक क्षेत्रात राज्य शासनाची स्थिती अधिक दयनीय जाणवते. कारण राज्य शासनाचे आर्थिक उत्पादनाची साधने अधिक मर्यादित आहेत. राज्यशासनास आपल्या योजनांना कार्यान्वित करण्यासाठी केंद्र शासनाकडून आर्थिक मदत व अनुदान घेण्यासाठी प्रयत्न करावे लागतात. त्यासाठी केंद्राच्या अटीना मान्यता द्यावी लागते. संपूर्ण देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप केंद्र शासनामार्फत निर्धारित होते. मोदी शासनकाळात या योजना आयोगास निती आयोग हे नाव देण्यात आले. मागील काही वर्षांत संविधानोत्तर संस्थांच्या रूपात योजना आयोगास (नीति आयोग) अधिक महत्त्व प्राप्त झाले. राजकीय विश्लेषकांनी त्यास सुपर कॅबिनेट या नावाने संबोधले.

भारतीय राज्यघटनेतील कलम ३५२-३६० मध्ये आणीबाणीच्या कलमांचा उल्लेख करण्यात आला. आणीबाणीच्या घोषणेनंतर संधात्मक ढाचा एकात्म शासनात रूपांतरित होतो. या घोषणेमुळे केंद्र सरकार राज्य सुचीतील कोणत्याही विषयावर कायदा बनवू शकते. तसेच राज्य शासनाने आपल्या कार्यकारी विषय अधिकाराचा वापर कसा करावा ते कोणत्याही अधिकाऱ्यास कोणतीही सत्ता किंवा अधिकार सोपवू शकतात. राज्यशासनाच्या संचलनाची जबाबदारी स्वतःवर घेऊ शकतात. घटनात्मक तरतुद आणि सत्तेच्या वाढत्या केंद्रीकरणामुळे केंद्र-राज्य संबंधाची दिशा, अधिकारी आणि आदेशपालनासारखी झाली. त्यामुळे अमरनंदी नायक नावाचे अभ्यासक लिहितात की, एखाद्या विशालकाय मुर्तिप्रमाणे केंद्र सरकारच राजकीय व्यवस्थेच्या संपूर्ण रंगमंचावर प्रभावी होते.

जर आपण केंद्र-राज्य संबंधाच्या व्यावहारीक बाजूंवर नजर टाकली तर चौथ्या सार्वजनिक निवडणुकी (१९६७) पर्यंत भारतात केंद्र आणि राज्य शासनाचे संबंध सहकार्य आणि सद्भावनेचे होते. त्यांच्यात कोणतीही विशेष संघर्षाची स्थिती निर्माण झाली नाही. कारण केंद्र आणि जवळपास सर्वच राज्यात काँग्रेस पक्षाचे एकहुकमी वर्चस्व होते. १९६७ पूर्वी केंद्र आणि राज्यांत काही विषयाबाबत जरूर विरोधाची स्थिती उत्पन्न झाली. परंतु तो विरोध पक्षांतर्गत होता. त्यास कौटुंबिक विवादापेक्षा जास्त महत्त्व नव्हते.

१९६७ च्या सार्वत्रिक निवडणुकीनंतर काँग्रेस पक्षाच्या प्रभुत्वाचा अंत झाला. जवळपास आठ (८) राज्यांत बिगर काँग्रेसी शासनाची स्थापना झाली. या राजकीय बदलामुळे राज्यांतील बिगर काँग्रेसी सरकार आणि केंद्र शासनात प्रत्येक वेळेस संघर्ष प्रारंभ झाला. केंद्र शासनावर विरोधी पक्षाच्या राज्यास शासनास राजकीय व आर्थिकदृष्ट्या अस्थिर व त्रास देण्याचे आरोप होवू लागले. त्यामुळे

जवळपास सर्व बिगर-काँग्रेसी, शासनाच्या राज्याकडून काँग्रेसी शासनास नियंत्रणावरून आवाज उठवण्यात आला. राज्यात काँग्रेसी शासनास स्वायत्तता मिळावी अशी मागणी पृष्ठे आली. या मागणीला काँग्रेसी शासनाचे केंद्र-राज्य संबंधाकडे नव्या दृष्टीने पहावे लागले. केंद्र शासनाचे अधिकतम स्वायत्तता मिळवण्याची घोषणा बंगालमधील काँग्रेसी शासनाचे सरकारने केली. दुसरीकडे तामिळनाडूत डी.एम.के.ने काँग्रेसी शासनास रूप दिले. तामिळनाडूतील तत्कालीन मुख्यमंत्री कलशमूर्ती जेयारम रूल इन दि स्टेट्स अँड कंपोजिट रूल एट दि सेंट्र अशी घोषणा दिली. ज्यास डी.एम.के.ने आपल्या पक्षाच्या संविधानात समाविष्ट केले. अशाच प्रकारे ओरिसातील बीजू पटनायकांनी आपल्या प्रदेशाच्या आर्थिक साधनावर संपूर्ण नियंत्रण मिळवणे आणि पर्यायांकडून प्रत्यक्ष रूपात मदत मिळवण्याची मागणी केली. पंजाबमधील अकाली पक्षाकडून राज्यास अधिकधिक स्वायत्तता देण्याची मागणी झाली. रेल्वे, सुरक्षा, परराष्ट्र धोरण आणि चलन निर्मिती शिवाय इतर सर्व अधिकार राज्यास असावेत अशी पर्चा ३ आली.

१९६७ नंतर केंद्र आणि राज्यात जे वादविवाद निर्माण झाले त्यास तीन भागात विभाजित करता येते. अ) संस्थात्मक वाद-विवाद (ब) कार्यात्मक विवाद (क) आर्थिक विवाद. अ) संस्थात्मक प्रश्न / संघर्ष :-

यात सर्वांत महत्त्वाचा विषय आहे. केंद्रशासनाचा प्रतिनिधी म्हणून कार्य करणाऱ्या राज्यपालाची राज्य राजकारणातील भूमिका केंद्र शासन राज्यातील विरोधी पक्षांच्या सरकारचा कायदा-सुव्यवस्था ढासाळली किंवा घटनात्मक संरचना विफल होण्याविषयीचा अहवाल संबंधित राज्याच्या राज्यपालांकडून मागवते. कलम ३५६ चा वापर करून राज्य शासनास बरखास्त करण्याचा उपक्रम राबवते. या तरतुदीचा दुरुपयोग केंद्रातील सर्व शासनांनी समान रूपात केला. आतापर्यंत जवळपास १०६ वेळेस या कलमांचा वापर करून विरोधी पक्षांच्या शासनास बरखास्त करण्यात आले. १९८९ नंतर केंद्रात नेहमी येणारे आघाडी शासन (अपवाद मोदी शासन) आणि सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयानंतर कलम ३५६ च्या दुरुपयोगावर अधिक प्रमाणात नियंत्रण आले. सर्वोच्च न्यायालयाने एस.आर.बोम्मई विरुद्ध भारत शासन च्या निर्णयात ११ मार्च १९९४ ला राष्ट्रपती शासन फक्त इतर कोणताही मार्ग नसतानाच लागू करावे. परिस्थिती असाध्य असेल आणि राज्याचे शासन राज्यघटनेनुसार चालवणे अशक्य असल्यास राष्ट्रपति राजवट लागू करावी. त्या निर्णयाचे न्यायालयीन पुनर्विलोकन होवू शकते असे स्पष्ट निर्देश न्यायालयाने दिले. राज्याच्या विधानसभेचे संपूर्ण भंग करता येणार नाही. जोपर्यंत राष्ट्रपति शासनाच्या निर्णयावर संसदेच्या दोन्ही सभागृहांकडून अनुमोदन मिळत नाही. याशिवाय मंत्रिमंडळास

सभागृहाचे बहुमत आहे किंवा नाही याचा निर्णय सभागृहातच व्हावा हा ही निर्णय न्यायालयाने दिला. केंद्र आणि राज्यात संतुलन असावे व केंद्राचे राज्यावरील प्रभुत्व नष्ट व्हावे अशा पध्दतीने केंद्र आणि राज्यात सत्तेचे विभाजन व्हावे अशी मागणी राज्यशासन करतात. राज्यामार्फत समवर्ती सुर्चीचा विस्तार, स्वविवेक अनुदानाची समाप्ती, निती आयोगास स्थाई व घटनात्मक स्वरूप प्राप्त करणे, कलम २६३ च्या अधीन आंतरराज्यीय परिषदेची स्थापना राज्य शासनाशी सल्लामसलत करून राज्यपालांची नियुक्ति इ. प्रमुख मागण्या केल्या जातात. केंद्र आणि राज्याच्या संबंधांना निर्धारित करणे आणि त्यात संस्थात्मक बदल करण्याच्या उद्देशाने ऑगस्ट १९६९ मध्ये तामिळनाडुचे मुख्यमंत्री करुणानिधीनी डॉ.पी.बी.राजमन्नार यांच्या अध्यक्षतेखाली एक ०३ सदस्यीय समितीची स्थापना केली. या समितीने राज्याची स्वायत्तता विचाराधीन ठेवून खालील उपाय सुचविले.

अ) एका आंतरराज्यीय परिषदेची स्थापना करावी. ज्याचा अध्यक्ष पंतप्रधान किंवा राज्याचे मुख्यमंत्री किंवा त्यांनी नियुक्त व्यक्ती सदस्य असतील. या परिषदेची विचारविनिमय केल्याशिवाय एकापेक्षा अधिक राज्याच्या निर्मितेचे विधेयक संसदेसमोर येवू नये.

ब) योजना आयोगास (नीती आयोग) घटनात्मक संस्थेचा दर्जा द्यावा.

क) कराच्या वितरणात राज्याचा वाटा वाढवावा.

ड) राष्ट्रपति मार्फत राज्यपालाची होणारी निवड राज्यशासनाच्या सल्ल्याने व्हावी.

इ) क.२५६, २५७ आणि ३३९ (२) ला राज्यघटनेतून काढून टाकावे. तसेच कलम ३५६ व ३५७ ला स्थगित करावे.

डॉ.एम.के. नंतर पंजाबच्या अकालीदलाने पण राज्यांना स्वायत्तता मिळावी म्हणून १९७३ ला आनंदपूर साहिब प्रस्ताव पास केला. ज्यात केंद्र शासनाचा अधिकार देशाची सुरक्षा, परराष्ट्र धोरण, संचार, मुद्रा आणि रेल्वेपर्यंतच्या मर्यादीत रहावेत अशी मागणी करण्यात आली.

ब) कार्यात्मक संघर्ष :-

केंद्र आणि राज्यातील विरोध किंवा संघर्षाचा दुसरा महत्वाचा विषय राज्यातील कायदा व सुव्यवस्था आहे. ज्याविषयी केंद्र शासन म्हणते की, कलम २५६ व २५७ नुसार राज्य शासन आपल्या मर्यादेत केंद्रामार्फत बनवलेल्या कायद्यांना लागू करणे आणि केंद्राच्या निर्देशाचे पालन करण्यास बाध्य आहे. कायदा व सुव्यवस्था हा राज्यसुर्चीचा विषय असूनही केंद्र सरकार कायदा सुव्यवस्था राखण्याच्या उद्देशाने सज्ज असते. याविषयी केंद्र शासनाचे मत आहे की, राज्यघटनेत अशी कोणतीही तरतूद नाही की, कोणत्याही राज्यात केंद्रीय सुरक्षा पथकास पाठवण्यासाठी संबंधित राज्याची परवानगी घ्यावी. देशांतर्गत परिस्थितीनुसार केंद्र शासनाच्या विवेकावर ते

अवलंबून असते. फेब्रुवारी २०१२ ला केंद्रीय कॅबिनेटने राष्ट्रीय दहशतवाद विरोधी केंद्राच्या स्थापनेस मंजूरी दिली. ज्यात अशी व्यवस्था आहे की, देशातील कोणत्याही भागात दहशतवादी घटना व हालचालीवर नियंत्रण व नजर ठेवणे, त्यास रोखण्याच्या हेतूने प्रभावी पाऊल उचलण्यासाठी या संघटनेस राज्यशासनाची कोणतीही पूर्व सूचना न देता कार्यवाही करण्याचा विराष्ट्र अधिकार असेल. या संघटनेस ०१ मार्च २०१२ पासून काम करायचे होते. परंतु या बाबतीत केंद्र शासनाने राज्य शासनास विश्वासात घेतले नाही. परिणामतः सर्व बिगर काँग्रेसी राज्य शासनाच्या मुख्यमंत्र्यांनी त्यास विरोध केला. त्यास राज्य स्वायत्तता मागणीवर आघात आणि संघात्मक भावनेच्या प्रतिकूल मानले. त्यानंतर केंद्रीय गृहमंत्र्यांनी सर्व राज्यांचे मुख्य सचिव व मुख्यमंत्र्यांची बैठक बोलावली. ज्यात बिगर काँग्रेसी मुख्यमंत्र्यांनी या विधेयकास कडाडून विरोध केला. केंद्र शासनातील सहकारी पक्ष तृणमुल काँग्रेस पक्षाने ही या विधेयकास समर्थन देण्यास विरोध केला. परिणामतः शासनास आपले धोरण वापस घ्यावे लागले. मागील काही वर्षांपासून राज्य शासनाची सर्वांत मोठी तक्रार सी.बी.आय.च्या राजकीय दुरुपयोगाबाबत आहे. केंद्र शासन आपल्या राजकीय हितासाठी विरोधी पक्षातील नेत्यांना सी.बी.आय.च्या जाळ्यात अडकवून त्यांचे समर्थन मिळवते. ते प्रकरण वर्षानुवर्षे भिजवत ठेवते. कारण गरजेनुसार त्या नेत्यांचा वापर करून घेता यावा. मुलायम सिंह यादव, लालुप्रसाद यादव, मायावती, करुणानिधी, ए.राजा. इ. नेत्यांचे उदाहरण सांगता येते. मुलायम सिंह यादव विरुद्धांच्या अधिक संपत्तीच्या प्रकरणात केंद्र शासनाच्या निर्देशावरून सी.बी.आय.ने सात (०७) वेळा न्यायालयासमोर आपली बाजू बदलली. त्या विषयी न्यायालयाने सी.बी.आय.च्या कार्यप्रणाली विरुद्ध अनेक वेळा मत मांडले. आंध्रप्रदेशातील जगनमोहन रेड्डीच्या बाबतीत केंद्राकडून सी.बी.आय.चा असाच वापर करण्यात आला. जोपर्यंत जगनमोहन रेड्डी काँग्रेसमध्ये होते तोपर्यंत केंद्रशासनास त्यांचा भ्रष्टाचार दिसला नाही. परंतु जेव्हा जगनमोहन रेड्डीने स्वतंत्र पक्ष स्थापन करून काँग्रेसला आव्हान देण्यास प्रारंभ केले. तेव्हा जगनमोहन आणि त्यांचे वडील वाय.एस.राजशेखर रेड्डीच्या भ्रष्टाचारा विरुद्ध सी.बी.आय. तपासणीचे आदेश देण्यात आले. काँग्रेस पक्षामार्फत सी.बी.आय. चा झालेला दुरुपयोग पाहून त्यास Congress Bureau of Investigation असे म्हणतात. त्यामुळेच विरोधी पक्ष विशेषतः प्रादेशिक पक्ष या संस्थेला स्वायत्त बनवण्याची मागणी अनेक वर्षांपासून करत आहेत.

क) आर्थिक मुद्दे :- (भाग १२ वा कलम २६८ ते २९३)

आजच्या राजकीय परिदृश्यातून केंद्र-राज्य संबंधात तणाव निर्माण करणाऱ्या कारणांचा विचार करता त्यात आर्थिक मुद्दा महत्वाचा भासतो. अनेक आर्थिक मुद्दांवरून केंद्र-राज्य संबंधात तणाव उद्भवतो.

राज्याची खालावत जाणारी आर्थिक स्थिती, केंद्राकडून मिळणाऱ्या आर्थिक मदतीत होणारा राजकीय भेदभाव, गरजेप्रमाणाने न मिळणारी आर्थिक मदत व अनुदान, केंद्राचा सापत्नीक व दुजेपणाचा व्यवहार हे निती आयोगा सारख्या संविधानोत्तर संस्थांचा मदत व अनुदान वितरणात निष्पायक भूमिका असते. त्यामुळे राज्यांची स्थिती अस्वाभाव्य होत असल्याची तक्रार राज्य करतात. आर्थिक मदत, विशेष दरांन कर्ज, संकटकाळात आर्थिक मदत करताना केंद्राकडून विरोधी पक्षांच्या राज्य शासनासोबत होणारा दुजाभावाचा व्यवहार राज्यांच्या स्वायत्त मागणीस सशक्त बनवतो. राज्याकडे उत्पन्नाचे साधन असून नसल्यासारखे आहेत. विभिन्न करांचा अधिकतम हिस्सा केंद्राकडे जातो. राज्याने वसूल केलेल्या करात राज्याचा ७५% हिस्सा असावा ही राज्य शासनाची मागणी आहे. पश्चिम बंगालचे माजी अर्थमंत्री अशोक मित्र यांनी राज्याच्या आर्थिक स्वायत्ततेचे समर्थन करताना म्हटले केंद्राकडे सर्व प्रत्यक्ष कर आणि अधिकांश अप्रत्यक्ष करांच्या नियंत्रणाचा अधिकार आहे. केंद्राकडे परीकय चलनाचे धाडारपण आहे. ज्याच्या साह्याने ते घाट्याच्या आर्थिक व्यवस्थेस कमी करू शकतात. तर याऊलट स्थिती राज्यात आहे. राज्याकडे अशा प्रकारचे उत्पन्नाचे स्रोत नाहीत. जर राज्याला अधिक आर्थिक अधिकार नाही दिले तर त्यांना उत्तरदायित्व देण्याचा कोणताच लाभ होणार नाही. राज्याच्या स्वायत्ततेवर विचार करता पूर्व राष्ट्रपति नीलम संजोवरेड्डी म्हणतात राज्यशासनास सामाजिक सेवा आणि विकास या विषयाबाबत जो जबाबदारी दिली, त्या प्रमाणात विस्तृत राज्य कराचे साधन त्यांच्याकडे नाही. केंद्राच्या विचार विकास आणि शासनाशी संबंधित अधिकाधिक विषयाची जबाबदारी स्वतः घेण्याची आहे, जे विकेंद्रीकरण सिध्दांताच्या विरुद्ध आहे. केंद्राकडे राज्यात उपलब्ध शासकीय यंत्रणेपेक्षा अधिक कुशल आणि वेगळी यंत्रणा नाही. तसेच अनुभव राज्यांच्या तुलनेत अधिक बुद्धिमानी योग्यता ई. राज्यांनी केंद्राच्या या स्वरूपास केंद्राच पसंद केले नाही. जर या प्रवृत्तीस रोखले नाही तर राज्याद्वारा होणारी स्वायत्ततेची मागणी अधिक कठोरतेने समोर येईल. राष्ट्रीय विकास परिषदेच्या बैठकीत तामिळनाडू मुख्यमंत्री जयललितांनी राज्यांच्या खालावलेल्या आर्थिक स्थितीस केंद्रास जबाबदार मानले. वास्तवता अशी आहे की, केंद्रातील आघाडी शासनाच्या युगाने राज्यांच्या राजकीय स्थितीस मजबूत केले. परंतु आर्थिक क्षेत्रात स्थिती जशास तशी आहे. आज संपुर्ण विवाद आर्थिक संसाधनाच्या न्यायपूर्ण आणि निष्पक्ष विभागणीचा आहे. ज्याचे उत्तम उदाहरण बिहार आहे. बिहारच्या विभागणीनंतर सर्व खाणी, खनिज, कारखाने झारखंड मध्ये गेले. बिहार नैसर्गिक, आर्थिक संसाधनाबाबत कमकुवत बनला. बिहार विकासाच्या मांजपट्टीतील प्रत्येक टप्प्यावर देशातील सर्वांत गरीब आणि मागासलेले राज्य आहे.

अशा स्थितीत बिहारमधील शासन केंद्राकडे विशेष राज्यांच्या दर्जा देण्याची विनंती करत आहे. परंतु राजकीय कारणांमुळे केंद्र शासन हे मागणी पूर्ण करू शकत नाही. अशा अनेक कारणांमुळे केंद्र-राज्य संबंध नकारात्मक दिशेने प्रवाहित होत आहेत.

संघात्मक व्यवस्थेअंतर्गत केंद्र-राज्य संबंधावर पुनर्विचार करण्यासाठी केंद्र शासनाने १९८३ साली रणजीत सिंह सरकारच्या यांच्या अध्यक्षतेखाली ०३ सदस्यीय आयोग स्थापन केला. ज्याने १९८७ साली एक विस्तृत व व्यापक अहवाल दाखल केला. आयोगाने आपल्या अहवालात राज्यांना अधिक अधिकार देण्यासाठी घटनादुरुस्तीची शिफारस केली नाही. कारण राज्यघटनेत पूर्वीय राज्यांना त्यांच्या क्षेत्रात अधिक स्वायत्तता देण्याची तरतूद आहे. राज्यात राज्यपालाची निवड संबंधित राज्य शासनाच्या सत्याने अराजकीय लोकांतून व्हावी. बहुमताचा निर्णय सभागृहात व्हावा ना कि राजभवनाने. कलम ३५६ चा वापर अंतिम पर्याय म्हणून करावा. आयोगाने राज्यातील परस्पर वाद-विवाद मिटविण्यासाठी पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली एक आंतरराज्यीय परिषदेची स्थापना करण्याची शिफारस केली. ज्यात सर्व राज्यांचे मुख्यमंत्री सदस्य असतील. त्या आयोगाने सुचवलेल्या अनेक शिफारशी आज ही धुळ खाल आहेत.

केंद्र-राज्य संबंधात बदल घडवणारा महत्वाचा काळ १९८९ नंतर प्रारंभ झाला. बदलाचे हे वारे आज परमोच्च शिखरावर आहेत. १९८९ नंतर केंद्रात नरेंद्र मोदींचा अपवाद वगळता कोणत्याही शासनास स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. परंतु अधिकाधिक राज्यशासन प्रथम टप्प्यात मोदी विरुद्ध आहेत. दुसऱ्या टप्प्यात त्यात बदल होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. मोदी शासनाने केंद्रातील आघाडी शासनाच्या युगास ब्रेक लावला. परंतु मोदीनंतर भविष्यात दुसरे येणारे शासन आघाडीचेच असेल असे सध्यातरी चित्र आहे. १९९१-९६ चे नरसिंहराव शासन पूर्ण बहुमत नसल्यामुळे अन्य राजकीय पक्षांच्या बाहेरूनच्या समर्थनाच्या आधारे टिकले. १९९६ नंतर केंद्रात बनलेले सर्वच सरकार प्रादेशिक राजकीय पक्षांच्या सहकार्याने बनले. त्यामुळे अशा परिस्थितीत केंद्र शासन बनले आणि नष्ट होणे प्रादेशिक राजकीय पक्षांच्या मर्जी व दयेवर अवलंबून होत असते. अशावेळेस केंद्र शासनापुढे राज्यशासनाला निर्यात्रित करण्याचे फार मोठे आव्हान असते. अटर्लाबहारी वाजपेयी यांचे पहिले सरकार १३ दिवस आणि दुसरे सरकार १३ महिने स्थिरावले. १९९९ ते २००४ या कालावधीत २४ राजकीय पक्षांच्या आघाडी शासनाचे सफलतापूर्वक संचलन वाजपेयींना त्यांच्या राजकीय कौशल्याच्या आधारे करता आले. २००४ पासून २०१४ पर्यंत केंद्रात आघाडीचे शासन होते. सध्या नरेंद्र मोदींचे बहुमतातले सरकार केंद्रात आहे. तरी त्यांनी भविष्यातील राजकीय हितांना व राष्ट्रीय राजकारणातील हितसंबंधाना टिकवण्यासाठी

विपक्षाना केंद्रात सत्तेत वाटा दिला. भागीत अनुभव व केंद्र-राज्य संबंधाचे स्वरूप आणि दिशेत झालेल्या व्यापक बदलाकडे राजकीय प्रतीक्षांचे ध्यान आकृष्ट झाले. मनमोहन सिंग शासन आघाडीच्या दबावामुळे लाचार, विवश, कर्तव्यविमुख व लबाबा भारतासमान बनले होते. आघाडी शासनाच्या युगात सहकारी आणि सौदेबाजीची संधान्यक व्यवस्था नष्ट होवून ब्लॅकमॅलिंग संघराज्याचे लक्षण स्पष्टपणे जाणवते. सत्ताधारी काँग्रेस आणि मुख्य विरोधी पक्ष भाजपाचे राष्ट्रीय स्वरूप, प्रभाव आणि जनमान्यता कमी झाली. परंतु २०१४ च्या लोकसभा निवडणुकीत आघाडी शासनाला केंद्रातून जनतेने भाजपाकडे एकहाती सत्ता दिली. अशा प्रकारचा बदल भारताच्या राजकारणात सध्यातरी होण्यास पोषक परिस्थिती नाही हे मत नंतरवर्णाच्या अनेक अभ्यासकांचे अंदाज चुकवून लोकांनी नवा इतिहास घडवला. भारतीय लोकशाही व इतर देशातील लोकशाहीत हाच फरक आहे. वर्तमान शासन बहुमतात असले तरी राज्याच्या राजकारणातील हितसंबंध टिकवण्यासाठी राष्ट्रीय राजकारणातील प्रादेशिक पक्षाचे महत्त्व जाणवते. भलेही ते पूर्वी सारखे अधिक नसेल. वर्तमान महाराष्ट्र, केरळ, जम्मू-काश्मीर, पश्चिम बंगालमध्ये आघाडीचे शासन आहे. महाराष्ट्रात शिवसेना, जम्मू-काश्मीरमध्ये पीडपीच्या साह्याने भाजपाची आघाडी आहे. तर केरळ आणि पश्चिम बंगालमध्ये प्रादेशिक पक्षासोबत काँग्रेस सत्तेत आहे. पश्चिम बंगालमध्ये वृणमुल काँग्रेसला स्पष्ट बहुमत आहे. त्यामुळे तेथे आघाडीचे महत्त्व नाही. आंध्रप्रदेशात तेलगु देसम पार्टी, राजस्थानात बीजेपी व आसाममध्ये काँग्रेसचे शासन आहे. गुजरात, मध्यप्रदेश, छत्तीसगढ, हिमाचल प्रदेश व गोव्यात बीजेपीचे शासन आहे. तर कर्नाटकात काँग्रेसचे शासन आहे. दिल्लीत आम आदमी पक्ष तर बिहारमध्ये नीतीशकुमार व लालुप्रसाद यादवांचे आघाडी शासन आहे. झारखंड व पंजाब मध्ये सहकारी पक्षांच्या भूमिकेत बीजेपी आहे.

कोणत्याही आघाडीचे नेतृत्व करणाऱ्या पक्षास अनैतिक वाटाघाटीसाठी मजबूर व्हावे लागते. बऱ्याच वेळेस प्रादेशिक पक्ष पंतप्रधानास ब्लॅकमेल करतात. जेव्हा प्रादेशिक पक्ष आणि त्यांच्या प्रभावाने केंद्र शासन बनते. चालवले जाते. ते टिकवण्यात व नष्ट करण्यात निर्णायक स्थिति असल्यामुळे केंद्र शासन क्षीण, मजबूर व लाचार जाणवणे स्वाभाविक आहे. अशा स्थिति केंद्र-राज्य संबंधाचे पारंपारिक विश्लेषण उलट दिशेने प्रवाहित होते. ते म्हणजे राज्य दबंग बनते तर केंद्र शासन कमजोर होते. डॉ. मनमोहन सिंग शासनाने युपीए-१ व युपीए-२ मध्ये केंद्र शासनाने जेवढे निर्णय घेतले, त्यातील अधिक निर्णय सहकारी पक्षाच्या दबावाने घेतले किंवा टाळले किंवा स्थगित केले. तर सध्याचे केंद्र शासन राज्यपातळीवर आपल्या पक्षाचे सरकार यावे म्हणून निवडणूका डोळ्यासमोर ठेवून राज्यशासनाला

सहकार्य करीत आहे. ही मनमोहन सिंगाच्या कमकुवत निर्णय निर्धारणामुळे बऱ्याचवेळा अंतरराष्ट्रीय स्तरावर अपमान सहन करावा लागला. ही मनमोहन सिंगाच्या बांगलादेश दौऱ्यात पश्चिम बंगालच्या मुख्यमंत्री ममता बॅनर्जीना जावणे होते, जेणे पूर्ण निर्धारित कार्यक्रम अंतर्गत दोन्ही देशात तीव्र नदीच्या पाणी खटपट करारावर सही करायची होती परंतु शेवटच्या क्षणी ममता बॅनर्जीना या दौऱ्यात न जाण्याचा निर्णय घेतला. त्यामुळे तो करार झाला नाही. तसेच खेडूकन राष्ट्रसंघाच्या मानवी हक्क आयोगात श्रीलंके विरुद्ध झालेल्या विवादा प्रस्तावावर केंद्र शासनास इच्छा नसताना घटक पक्ष ही एम के च्या दबावामुळे विरोधी बाजूने मतदान करावे लागले. याशिवाय परकीय गुंतवणूक, राष्ट्रीय दहशतवाद विरोधी केंद्राची स्थापना, लोकायुक्त बिल यांसारख्या अनेक विषयावर केंद्र शासनास प्रादेशिक पक्ष व राज्यशासनाच्या विरोधामुळे आपले निर्णय स्वीगत किंवा बदलावे लागले. केंद्र शासनात कोणते मंत्री बनेल आणि कोणता विभाग कोणत्या मिळावा हे ठरवणे पंतप्रधानाचा विशेषाधिकार राहिले नाही. बहुमतातील नरेंद्र मोदींच्या बाबतीतही हीच स्थिती जाणवते. राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ आणि प्रादेशिक राजकारणाच्या हितसंबंधाच्या पुर्तल्या निश्चित दिशा देण्यात हे सरकार गुंतल्याचे जाणवते. रेल्वे अंदाजपत्रक मांडल्यानंतर लगेच रेल्वेमंत्री दिनेश त्रिवेदीना राजीनामा देण्यास मजबूर करणे, मुकूल रॉयल नवीन रेल्वेमंत्री पदाची शपथ देणे इ. बाबो केंद्रातील प्रादेशिक पक्षाचे वर्चस्व व त्यासमोर पंतप्रधानांचे नतमस्तक होणे स्पष्ट दिसते. वर्तमान शासनाला त्यांच्या मित्रपक्षांनी भाव्यातील व भुतकाळातील राजकारणात केलेली व होणारी मदतीची कल्पना देवून वैचारिक साम्यता लक्षात घेवून व राज्यीय राजकारणाचे हितसंबंध पूर्ण करण्यासाठी ब्लॅकमेल करण्याचे प्रयत्न केले. वास्तवतः आघाडी शासनात पंतप्रधानाचे अवमुल्यन झाले. तर वर्तमान शासनाच्या पंतप्रधानाकडे संशयाच्या नजरेने पाहण्याच्या पूर्वग्रहाने त्याची प्रतिमा मलिन करण्याचा प्रयत्न पक्षांतर्गत व विरोधी पक्षांकडून वारंवार होत आहे. जे देशाच्या राजकीय स्वास्थ्यासाठी योग्य नाही.

आघाडी राजकारणामुळे राज्याच्या राजकीय शक्ति अधिक सुधारणा झाली. राष्ट्रीय स्तरावर निर्णय घेण्यात राज्याचे योगदान वाढले. केंद्रात हुकुमशाही भूमिकेवर नियंत्रण आले. प्रादेशिक पक्ष पंतप्रधानाच्या डोळ्यात डोळे घालून बोलण्याच्या स्थितीत आले. आजच्या शासनात प्रादेशिक पक्षाच्या केंद्रातील वर्चस्वाला थोड्याफार प्रमाणात चोक बसला. केंद्र शासन हुकुमशाही भूमिकेत असल्याचा शिक्का बसवला जातो. तो विशेषतः बिगर भाजपा राज्याकडून. भारतासारख्या विविधतेने नटलेल्या देशात प्रादेशिकतावाद, जातिवाद, अलगाववादी, पृथकतावादी, धार्मिक दहशतवाद, हिंसक माओवादी व नक्षलवादी शक्ती सक्रिय बनल्या, शेजारील देशातील अशांता व

वाढती विफलता अशा प्रसंगी केंद्र शासन शक्ती संपन्न व ताकतवान असणे काळाची गरज आहे. या गरजेला ओळखूनच लोकांनी २०१४ च्या लोकसभा निवडणुकीत मतदान करून प्रभावशाली व स्पष्ट बहुमताच्या नरेंद्र मोदी शासनास निवडून दिले. लोकशाहीतील मतदानांचा होणारा बाजार आणि सत्तेचे राजकारण बाजुला ठेवून लोकांनी राष्ट्राहृत लक्षात घेवून निर्णय घेतला. एक मजबूत व शक्तिशाली केंद्र शासनास निवडून दिले. दिल्ली, बिहार विधानसभा निवडणुकीतही लोकांनी हाच इशारा दिला. केंद्र शासनास मजबूत व शक्तिशाली बनवणे म्हणजे राज्य शासन कमकुवत करणे नाही. वास्तवतः देश-प्रदेशाच्या समावेशक व शाश्वत विकासासाठी मजबूत संघात्मक व्यवस्था गरजेची आहे. भारतीय लोकशाही व संघराज्याची ही भविष्यातील गरज लक्षात घेवूनच लोकांनी निवडणुकात मतदान करावे. जेणेकरून मजबूत केंद्र शासन भारतीय लोकशाहीस यशस्वी बनवेल.

३

संदर्भ ग्रंथ :

- १) सुभाष काश्यप - हमारा संविधान - नॅशनल बुक ट्रस्ट इंडिया, २००८.
- २) ग्रॅनव्हिल ऑस्टिन - अनुवाद - भारती केळकर - भारतीय राज्यघटना राष्ट्राची कोनशिला डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे-२०१३
- ३) डॉ.बी.एल.फार्डिया - भारतीय शासन एवं राजनीति - साहित्य भवन पब्लिकेशन्स आगरा.
- ४) डॉ.भा.ल.भोळे-भारतीय गणराज्याचे शासन व राजकारण-पिंपळापूरे पब्लिकेशन अँड कंपनी, नागपूर.
- ५) माधव गोडबोले-अनुवाद-सुजाता गोडबोले-भारताच्या संसदीय लोकशाहीची अग्निपरीक्षा-राजहंस प्रकाशन, मे-२०१२.
- ६) M.Laxmikanth-Public Administration ५th Edition Tata Mc Graw - Hill Publishing company Limited New Delhi.

आहे. ।
व संशं
मानसि
आयुष
संस्कृत
वेढले
वेगवे
जाणत
परंपरे
वैचा
हीच
अस
स्वा
उदा
या स
अस
सा
स्त्री
शि
गेत्

अ